

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР БАЛКАНСЬКОЇ КРИЗИ

© Гелетій М., 2006

Досліджено сам термін “глобалізація” та її вплив на світовий порядок і Балканську кризу, зокрема. Пояснюється як процеси глобалізації впливають на зростання націоналізму та сепаратизму, і, отже, на поширення локальних конфліктів в світі та Балканському регіоні, зокрема. Зроблено наголос на значенні наддержав в загостренні та врегулюванні конфліктів (на прикладі Балканської кризи) у світі, що глобалізується.

In this article, there is described the term of the “globalization” and its influence on the world order and the Balkan crisis. It explains how the globalization processes influence the increase of the nationalism and separatism, and therefore spread of the local conflicts through the world as well as the Balkan region. It also stresses on the role of the Great Powers in the conflict deepening and settlement (e.g. Balkan crisis) in the globalized world.

У ХХ столітті світ зіштовхнувся з прискоренням транснаціоналізації, посиленням взаємозалежності держав і становленням міжнародного порядку за допомогою ООН та інших міжнародних організацій, а також з явищем, яке можна назвати “розмиванням” державного суверенітету. Інформаційна революція та взаємодія культур і цінностей посилили тенденцію до побудови демократичних суспільств і боротьби за права та свободи людини. Держави перестали бути окремими, закритими одиницями, внаслідок чого світ більше схожий тепер на складну павутину взаємовідносин.

Глобалізація, ставши символом ХХ століття, не залишила місця для національних інтересів. Вона підірвала здатність держави підтримувати кордони та здійснювати суверенітет. І хоча сьогодні держави можуть бути юридично суверенними, на практиці вони вимушені вести переговори з усіма акторами світової сцени, внаслідок чого свобода їхніх дій серйозно обмежується.

В умовах глобалізації відбувається поширення західних цінностей: ринкова економіка, плюралістична демократія, індивідуальні права та свободи людини, поширення у взаємовідносинах держав норм міжнародного права. Соціальні відносини в різних країнах світу значною мірою уніфікуються, державні кордони безперешкодно перетинаються потоками інформації, внаслідок чого механізми, необхідні для ефективного забезпечення суверенітету в традиційному його значенні, стають все ефемернішими [5, с. 153].

Питаннями глобалізації цікавилися представники різних наукових шкіл. Деякі з них вивчають саме поняття глобалізації (М. Дефарж, А. Неклесс, Дж. Розенау, Д. Коляр, Ю. Павленко), інші вивчають наслідки глобалізації в сучасному світі та їх впливи на появу нових загроз (К. Браун, П. Мартін, З. Бжезінський, А. Захаров, Т. Кремень, Р. Куглер).

Представники різних шкіл по-різному розуміють глобалізацію: як “зіткнення цивілізацій (С. Хантингтон); як результат перемоги Заходу на чолі з США в “холодній війні” проти СРСР та закономірний процес розповсюдження гегемонії єдиної наддержави на решту світу (Г. Кіссінджер); як геополітичну перебудову світу, яка зокрема включає перегляд політики союзів, коли приналежність до одного і того самого регіону відіграє важливу, але не першорядну роль (Ф. Сашвальд). Однак узагальнюючи, глобалізацію можна охарактеризувати як складний процес, що трактується як остаточний продукт тривалих трансформацій світової політики, які призвели до того, що держави перестали бути головними на світовій арені.

Можна виділити декілька факторів проявлення глобалізації та їх взаємодію та взаємовплив, які і становлять зміст такого явища, як глобалізація.

1. Тенденція до становлення економічної системи, функціонуючої за єдиними правилами, в масштабі всієї планети. Ці правила повинні враховувати всі держави під час розроблення та реалізації своїх зовнішньоекономічних, зовнішньополітичних та внутрішніх стратегій.

2. Наростання фінансових та економічних транскордонних потоків, невідкладних державному регулюванню та контролю.

3. Ерозія національно-державного суверенітету внаслідок зростаючого “проникнення” міждержавних кордонів і послаблення традиційних функцій держави.

4. Розмивання кордонів між внутрішніми і зовнішніми політичними, економічними, інформаційними та іншими процесами.

5. Розповсюдження на весь світ західних (передусім американських) стандартів та цінностей.

6. Формування ідеології “глобалізму”, покликаної обґрунтувати неминучість змін, їх позитивний характер, а також забезпечити згоду світового співтовариства та активну участь широких соціальних та політичних сил у формуванні нового світового порядку під керівництвом Заходу та за лідерства США.

Посилення взаємозалежності та процеси глобалізації спричинили появу фундаментально нових тенденцій у світовій політиці. Під тиском глобалізаційних процесів національна держава втрачає колишнє значення в міжнародних відносинах. У сучасному світі стираються межі між класичним поняттям: національною державою та міжнародною системою; війною, локальним конфліктом та масштабним терактом; перехід від внутрішньодержавного до загальносвітового, від приватного до глобального [3, с. 59].

В етнічно неоднорідних федераціях, складові яких утворені за територіально-національними ознаками, відбувається поживлення націоналізму та сепаратизму, що робить їх особливо вразливими. Завдяки глобалізації відроджується інтерес до конфедеративної моделі держави. Активними борцями за такі перетворення в національно-територіальних федераціях, як правило, виступають національні меншини, які компактно проживають на певній території і володіють, завдяки федеративному устрою країни, зародками власної державності [4, с. 121].

Глобалізація несе в собі нові загрози (тероризм, локальні та регіональні конфлікти), які завдяки глобалізації можуть поширюватися на інші країни та регіони. Локальні конфлікти, аналогічні конфліктам на Балканському півострові, прямо чи опосередковано зачіпають інтереси Європи, а також мають тенденцію до розширення та залучення більшої кількості учасників. Тенденції до регіоналізації та регіональної інтеграції (переважно у більш-менш усталених цивілізаційних чи субцивілізаційних межах) певних сукупностей країн (утворення ЄС) [9, с. 21] хоча і підвищує безпеку, але разом з тим, наближує ЄС до кризових регіонів, зокрема Балканського регіону.

Масштабні зміни геополітичної ситуації в Європі на початку 90-х років, зокрема події, що стали наслідком Балканської кризи, сприяли зміні пріоритетів миротворчості. Внаслідок розпаду старої біполярної системи та держав соціалістичного табору, а також утворення нового геополітичного ландшафту в Європі, виник вакуум безпеки, який створив сприятливі умови для загострення напруженості, виникнення зон потенційних та існуючих збройних конфліктів [8, с. 14]. Відбулася зміна стратегії НАТО, Альянс готовий проводити операції поза межами статті 5 Вашингтонського договору, що можна розглядати як важливу передумову для досягнення глобальної мети [13, с. 503].

Провідні держави, їх блоки та міжнародні організації, які вони очолюють, впливають на міжнародне середовище. Глобальні наддержави не мають істотних обмежень для власної зовнішньої політичної активності, за винятком тих, які беруть добровільно або яких змушені дотримуватись з огляду на інші глобальні наддержави [7, с. 124].

Окрім того, інформаційна революція кінця ХХ століття сприяла тому, що інформація почала правити світом. Провідні держави світу та власники засобів масової інформації займають вирішальну позицію у формуванні глобальних інформаційних потоків. Ведення пропагандистських кампаній проявило себе у маніпулюванні громадською думкою у більшості країн світу. Завдяки інтенсивній інформатизації усіх сфер життя, зокрема і військової, та можливостям глобальної комунікації ведення війни стає набагато простішим [10, с. 2], а регіональні конфлікти чи гуманітарні кризи, де б вони не відбувалися, все активніше доводяться до європейської громадськості.

Захід, за допомогою інформаційних технологій, намагається створити видимість одноставної думки “світового співтовариства” по тому або іншому питанню (Сербія С. Мілошевича). Стосовно “непокірливих” застосовуються різноманітні санкції, які інколи порушують усі принципи міжнародного права щодо проведення військових операцій (стосовно Югославії, під час конфлікту у Косово, навіть без санкції Ради безпеки ООН) [9, с. 12–13].

Продукуючи новітні виробничі технології, Захід монополізував контроль за інформацією та виробництвом передових технологій, акумулювавши у своїх руках величезний капітал транснаціональних кампаній (ТНК), розташованих у країнах Заходу, насамперед у США. Тим самим він забезпечив своє інформаційно-технологічне панування на планеті і поставив цим у залежність від себе всі інші країни, які

приречені або тиражувати його вже морально застарілі виробничі зразки або задовольнятися сферами, що не потребують високих технологій (сільське господарство і видобувна промисловість) [9, с. 10–11].

За умов глобалізації та виходу найрозвинутішої частини людства на постіндустріально-інформаційний рівень розвитку спостерігаємо світову вестернізацію, точніше – квазивестернізацію (оскільки незахідні народи як такі, споживаючи комерційні культурні сурогати через це зовсім не долучаються до фундаментальних основ високої культури Заходу), що зумовлює культурно-цивілізаційне нівелювання людства.

Ініційований Заходом процес глобалізації ставить людство перед якісно новими, справді глобальними, проблемами в економічному, соціальному, політичному, демографічному, екологічному та культурно-мовному вимірах. Захід, зайнявши після краху СРСР панівне місце в світі, прагне його зміцнити та утримати, нав'язує решті людства ті програми розвитку, які вигідні йому самому.

Швидкий суспільний прогрес, що відбувався в межах західної цивілізації (як стверджує С. Хантингтон) став підставою поширити її цінності на більшу частину світу. Така ситуація, на думку З. Бжезінського, є одним з найважливіших аспектів глобального панування США [1, с. 38]. Цьому сприяв насамперед розпад Варшавського договору та розвал СРСР.

З розпадом колишнього Радянського Союзу в 1991 році з'явилася можливість для самовизначення та проголошення незалежності в країнах Східної Європи. Хвиля націоналізму в цих країнах перенеслась на багатоетнічні Балкани. Вздовж етнічних, культурних та релігійних ліній виникали масштабні рухи за незалежність та прояв націоналізму. В етнічних, культурних та релігійних групах зміцнився дух самовизначення, як результат фундаментальних змін в економічних, політичних та культурних коаліціях та союзах, переважно через появу нових держав. Через уніфікацію процесів економічних, політичних та культурних змін глобалізація сприяла зростанню взаємозалежності людей та територій.

Балканська криза стала найочевиднішим прикладом негативних наслідків процесів глобалізації, оскільки до цього часу глобалізація вважалась лише позитивним явищем, яке сприяло економічному зростанню та демократії. Однак, сценарії, що продовжують розвиватися на Балканах, зокрема історія Боснії, Косово та Сербії доводять, що стабільність у нових державах-націях, утворених завдяки балканізації та націоналізму, і надалі залишається примарною.

Процеси геополітичної фрагментації, які розпочалися в регіоні, можна вважати “глобалізацію знизу”. Оскільки глобальні взаємовідносини відіграють роль перегляду групової ідентичності і, отже, сприяють фрагментації та поділу. Під тиском глобалізації, суб'єкти федерацій все активніше намагаються стати учасниками міжнародних відносин (Словенія і Хорватія на початку 90-х років, а також інші Балканські республіки та Косово) [4, с. 122]. Наявність в Балканських країнах багатьох ліній розмежування (мовних, конфесійних, культурних) не сприяло стабільності федеративної держави. Незрілість громадянських та культурних основ федералізму не дало змогу федеративним інститутам ефективно виконувати свої функції. А також спроби національних еліт перевести політичні конфлікти в площину протистояння регіонів та центру стали основою Балканської кризи та військового протистояння.

Режим, який існував в Югославії, був відмінним від тих, які були характерні для Європи, тому трансформація стала найнеобхіднішим елементом. Оскільки Європа зацікавлена в оточенні себе країнами із зрозумілими режимами. А держави, які утримуються від інтеграції в міжнародні структури і намагаються не обмежувати свій суверенітет будь-якими зовнішніми зобов'язаннями, з погляду глобальної безпеки несуть в собі найбільшу небезпеку для стабільності. Однак реальний перебіг процесів трансформації так званих постсоціалістичних країн чітко проявив недосконалість підходів до проведення об'єктивно необхідних реформ, спрямованих на організацію ефективніших систем господарювання [10, с. 11].

І хоча здебільшого країни, що поведуться всупереч Заходу, насправді заплямували себе порушеннями прав людини, управляються тоталітарними або принаймні авторитарними режимами тощо. Проте урядів, які порушують права людини, та відверто злочинних режимів є достатньо і серед тих держав, що погоджуються з політикою Заходу, а тому не піддаються з його боку будь-якому істотному засудженню (Туреччина, Єгипет, Саудівська Аравія, Чілі часів А.Піночета тощо) [9, с. 13].

Після краху СРСР на міжнародній арені залишилися держави, які намагалися проводити самостійну політику, тим самим створюючи деяку політичну противагу Заходу. Однак Захід вдається до усіляких заходів, щоб не допустити посилення в будь-якому регіоні світу антизахідних, головню антиамериканських сил [9, с. 13]. Югославія намагалася втримати нейтральну позицію та маневрувати між Сходом і Заходом, однак кровопролитні конфлікти зруйнували ці спроби, а країни заходу сприяли трансформаціям всередині новоутворених держав.

Незважаючи на те, що СФРЮ не була достатньо демократичною країною, яка б забезпечувала належний рівень прав та свобод людини, не було фатальної потреби в її розпаді. Громадянські війни, етнічні, лінгвістичні та релігійні тертя, тероризм та сепаратизм стали головним джерелом геополітичних трансформацій на Балканах та в Європі.

Внаслідок розпаду Югославії Німеччина, яка ініціювала цей процес, отримала вихід в Адріатику, прокладаючи тим самим “балканські коридори” в напрямі Туреччини та Близького Сходу – зони життєво важливих інтересів США. Америка, після розвалу Варшавського договору, відчула себе єдиною наддержавою світу. І коли фактор “холодної війни” перестав виступати укріплювальним фактором настав час переглянути стратегічну концепцію Альянсу і цінності, які лежали в її основі [2, с. 3]. США перебирають ініціативу Німеччини на Балканах, беруть під свій контроль процес балканської дестабілізації. Їх підтримують Англія та Франція, які несхвально ставляться до посилення впливу Німеччини на Балканах та прагнуть відновити свою колишню роль в цьому регіоні.

Отже, у Вашингтоні переконані, що важливі глобальні справи чинитимуть США, які не дозволять ніякій коаліції нав’язувати їй ту чи іншу місію; Європа не відіграє практично ніякої ролі в наших спробах забезпечити США від подальшої шкоди [11, с. 5]. І тепер, коли ЄС знаходиться в процесі визначення своєї ідентичності як незалежного міжнародного суб’єкта, це викликає напруженість в трансатлантичних відносинах [2, с. 15]. Сполучені Штати, вважаючи себе єдиною наддержавою світу, прагнуть вирішувати всі завдання одноосібно. Вони в геополітичному плані прагнуть усунути можливу конкуренцію Європи, протиставляючи інтеграційним процесам в Європейському Союзі ідею євроатлантичної солідарності, для підтвердження якої необхідні конфлікти та нестабільність в Старому Світі. У цьому контексті Балкани покликані відгравати особливу роль.

Однак американське лідерство іншими сприймається як американська гегемонія. У Європі помітно деяке незадоволення щодо лідерства Америки і тих способів, які вона застосовує для того, щоб відігравати домінуючу роль у визначенні глобального порядку денного в економічній, політичній і військовій сферах. Європа розуміє, що приєднання країни, які несуть глобальні загрози, в міжнародне співтовариство та втягнення їх в його діяльність принесе більше користі, ніж їх ізоляція [2, с. 11]. Це свідчить про очевидність того, що США та Європа більше не дотримуються єдиних поглядів щодо шляхів ліквідації глобальних проблем та загроз. Відмінності у військових можливостях США та європейських країн відображає різне бачення світу і глобальних проблем США та Європою [2, с. 36].

Глобалізація стала символом історичних трансформацій у міжнародних відносинах. Вона змінила природу конфліктів та співробітництво між державами та глобальними центрами. З нею пов’язане поширення демократії, пришвидшення розвитку та розповсюдження локальних конфліктів, в які втручаються великі держави.

Насправді розвал Югославії дозволив декільком етнічним групам отримати державну незалежність. Однак бурхливе зростання націоналізму в країнах Південно-Східної Європи стало не лише югославським чи радянським феноменом, але частиною глобальних соціальних і політичних змін у світі. Сценарій історичних і політичних процесів у Югославії та Радянському Союзі перетворили цей феномен у закономірність для обох країн [12, с. 7].

Глобалізація втратила свій початковий імідж джерела миру і прогресу, уступивши дорогу небезпечному періоду хаосу, відсутності порядку та насильства. Сучасні глобальні загрози та проблеми, з якими зіштовхнулися як Америка, так і Європа – злісні антизахідні ідеології, терористів-нігілістів та країни, що несуть загрози, загострюючи і без того неспокійну обстановку в нестабільних регіонах – призвели у багатьох місцях до жорстокої первісної ворожнечі, яка ставить під загрозу спільні західні інтереси, безпеку і цінності. Розмежування, яке в минулому проводило НАТО між “загрозами статті 5” і “загрозами статті 4”, стають анахронізмом, тому що більшість нових загроз можна зарахувати до двох категорій [6, с. 55].

Отже, глобалізація – це процес збільшення взаємозалежності країн в економічній, соціальній, культурній, екологічній сферах, а також, як і раніше, – у військових відносинах. Під час глобалізації демократії, формуючи свою зовнішню політику і стратегію забезпечення національної безпеки, повинні розглядати речі, мислити і діяти глобально. У глобалізованому світі економічне зростання та демократія поширюються на всі частини планети. Однак поряд з позитивами глобалізації та її загальною позитивною тенденцією в довгостроковій перспективі, глобалізація спричиняє проблеми в регіонах, не готових до інформаційної епохи, модернізації і жорсткої конкуренції в умовах глобальних ринків.

Сучасні технологічні системи і технології дають змогу здійснювати акти насильства з величезної відстані на будь-якому континенті. Нові загрози загострюють і без того неспокійну обстановку в нестабільних регіонах,

де повний хаос є побічним продуктом вже існуючих умов, таких як бідність, авторитарні уряди, слабкорозвинені держави та суспільства, злочинність та відсутність інституцій колективної безпеки. У багатьох районах це призводить до ворожнечі, яка генерує нові загрози, що є небезпекою не лише для миру та прогресу, але і для спільних інтересів, цінностей та безпеки Заходу [6, с. 64].

Разом з тим, з розвалом соціалістичного табору Сполучені Штати, взявши на себе роль глобальної наддержави і лідера, активно діють в глобальному масштабі вже протягом багатьох десятиліть і втягнені у справи практично кожного ключового регіону світу. Цей процес набув всесвітнього, глобального характеру та можна сказати, що ера глобалізації у взаємовідносинах держав почала заміняти еру “холодної війни”.

Отже, глобалізація хоча і не виступає безпосередньою причиною Балканської кризи, однак вона внесла свій опосередкований внесок у загострення проблеми сучасного світу та сприяла посиленню нестабільності в регіоні. Завдяки глобалізації чи всупереч їй, початок ХХІ століття став досить небезпечним місцем, повним таких загроз і ризиків нової епохи, як глобальні терористичні мережі, дикі етнічні війни, бідні держави, регіональні порушники, розповсюдження зброї масового ураження та геополітичне суперництво [6, с. 59–60].

Глобалізація виступає лише однією з причин виникнення загроз, а отже і Балканської кризи. Іншим фактором є нова геополітика, що несе в собі нові форми суперництва між національними державами і політичними ідеологіями, адептами яких стають транснаціональні групи, наприклад терористичні. Через пришвидшення транскордонних потоків товарів, фінансів, технологій, а також розвиток систем зв'язку зближуються колись віддалені один від одного регіони та створюють сплетіння взаємозалежних зв'язків і вразливих точок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М., 1998. – 256 с.
2. Ван Хам Питер. Европа и трансатлантические отношения: туманное будущее // Единство Запада и трансатлантическая безопасность перед лицом испытаний. Европейский центр по изучению вопросов безопасности им. Джорджа К. Маршалла. – 2002. – № 4. – С. 1–57.
3. Гречанинов В. Після розпаду біполярної системи. Новий світовий порядок та глобалізація на початку ХХІ століття // Політика і час. – 2002. – № 1. – С. 58–67.
4. Захаров А. Федерализм и глобализация // Полис (Политические исследования). – 2002. – № 6. – С. 116–126.
5. Кремень Т. Еволюція поглядів на державний суверенітет // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1 (4). – www.politik.org.ua.
6. Куглер Ричард. Национальная безопасность в условиях глобализации хаотического мира: действия США и Европы // Единство Запада и трансатлантическая безопасность перед лицом испытаний. Европейский центр по изучению вопросов безопасности им. Джорджа К. Маршалла. – 2002. – № 4. – С. 55–79.
7. Мальський М., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 392 с.
8. Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами Європейської безпеки. – К.: Стило, 2002. – 314 с.
9. Павленко Ю. В. Глобалізація та її протиріччя. – www.iweir.org.ua. – С. 1–23.
10. Скаленко А. Глобалізація ХХІ: реалії та концепції. – www.iweir.org.ua. – С. 1–11.
11. Irwin Stelzer. Bush Turns Away from the Weaklings of Europe // The Times (London), February 19, 2002. – С. 5.
12. Jelena Guskova. Istorija Jugoslovenske krize 1. 1990–2000. Beograd: Iydavački Grafički Atelje. – М., 2003. – S. 7.
13. Phil Williams. Crisis Management in Europe: Old Mechanisms and New Problems in: Alexander N. George (ed.) Avoiding War: Problems of Crisis Management. Oxford: West view Press, 1991. – 590 p.